

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

“ALPOMISH” DOSTONIDA MILLIY KOLORIT TURLARINING LINGVISTIK IFODASI

Xaitov Xusniddin Xasanovich

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi, o'qituvchi.

e-mail: Husniddinhayit1989@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4931-4213>

Аннотация.

Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining noyob namunasi bo'lgan “Alpomish” dostonida etnografik, dialektal-lisoniy, ma'naviy-axloqiy va tarixiy-madaniy kabi milliy kolorit turlarining lingvistik ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Dostonda aks etgan urf-odatlar, marosimlar, etnografik birliklar, xalqona tasvir vositalari hamda qahramonlarning milliy dunyoqarashini ifodalovchi lingvistik unsurlar o'rganiladi. Shuningdek, asarda qo'llangan etnografizmlar, dialektizmlar, baholovchi va konseptual birliklar, tarixiy hamda ijtimoiy leksikaga oid milliy-madaniy mazmunni ifodalovchi til birliklarining o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: doston, milliy kolorit turlari, lingvistik ifoda, dialektal-lisoniy kolorit, dialektal tasavvur, etnografik birliklar, konseptual birliklar, urf-odatlar, marosimlar, milliy-madaniy mazmun, ijtimoiy leksika.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ВИДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В ДАСТАНЕ «АЛПОМИШ»

Хаитов Хусниддин Хасанович

Школа творчества имени Халимы Худойбердиевой, преподаватель.

Аннотация.

В данной статье анализируются особенности лингвистического выражения различных видов национального колорита, в том числе этнографического, диалектно-языкового, духовно-нравственного и историко-культурного, в дастане «Алпомиш», являющемся уникальным образцом узбекского устного народного творчества. Исследуются отражённые в дастане обычаи, обряды, этнографические единицы, народные средства художественной выразительности, а также языковые элементы, передающие национальное мировоззрение героев. Кроме того, рассматривается роль используемых в произведении этнографизмов, диалектизмов, оценочных и концептуальных единиц, а также языковых единиц исторической и социальной лексики, выражающих национально-культурное содержание.

Ключевые слова: дастан, виды национального колорита, лингвистическое выражение, диалектно-языковой колорит, диалектное мировосприятие, этнографические единицы, концептуальные единицы, обычаи, обряды, национально-культурное содержание, социальная лексика.

LINGUISTIC EXPRESSION OF TYPES OF NATIONAL COLORING IN THE EPIC “ALPOMISH”

Xaitov Xusniddin Xasanovich

Halima Khudoyberdiyeva School of Creativity, Teacher.

Abstract.

This article analyzes the linguistic features of various types of national coloring, including ethnographic, dialectal-linguistic, spiritual-moral, and historical-cultural coloring, in the epic “Alpomish,” a unique example of Uzbek oral folklore. The study examines the customs, rituals, ethnographic units, traditional means of artistic expression, and linguistic elements that reflect the national worldview of the characters portrayed in the epic. Furthermore, it explores the role of ethnographic terms, dialectisms, evaluative and conceptual units, as well as linguistic units belonging to historical and social vocabulary that convey national and cultural meanings.

Keywords: epic, types of national coloring, linguistic expression, dialectal-linguistic coloring, dialectal perception, ethnographic units, conceptual units, customs, rituals, national and cultural content, social vocabulary.

Kirish. Folklor asarlari leksikasi xalqimizda asrlar davomida shakllangan qadimiy milliy dunyoqarash, tarixiy tajriba, ma'naviy-axloqiy qarashlar, an'analar hamda ijtimoiy turmush tarzini jamlagan muhim lisoniy qatlam hisoblanadi. Ayniqsa, xalq dostonlari leksikasi tarkibidagi etnografik, dialektal, tarixiy, ijtimoiy va konseptual birliklarning xalqning milliy-madaniy hayoti hamda tafakkurini aks ettirishi, bunday birliklarning dostonlar mazmun-mohiyatini ochib berishi va ularda ifodalanган milliy koloritni yuzaga chiqarishga xizmat qilishi ahamiyatlidir. Shu ma'noda milliy dostonlar leksikasini lingvofolkloristik jihatdan tadqiq etish orqali xalqning tarixiy-madaniy merosi va milliy tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“O‘zbek tilshunosligida lingvofolkloristika sohasidagi yirik va aniq tadqiqot ishlari esa XX asrning 50-yillarida amalga oshirila boshlandi” [1, 14]. Mazkur yo‘nalishda Sh. Shoabdurahmonovning “Ravshan” dostonining badiiy tili” (1949), R. Rasulovning “Alpomish” dostonida so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik aloqalar” (1975), S. Tursunovning “Alpomish” dostonining leksik xususiyatlari” (1990), Z. Xolmanovning “Shayboniyxon” dostoni leksikasi (Po‘lkan shoir varianti asosida)” (1998), J. Xolmuratovning “Shimoliy Xorazm dostonlari leksikasining funksional-uslubiy xususiyatlari” (2000), X. Ro‘zimboyevning “Xorazm dostonlari tilining lug‘aviy-ma‘naviy tahlili (“Shahriyor” va “Malikayi Zavriyo” dostonlari misolida)” (2000), A. Rahimovning “O‘zbek xalq dostonlari leksikasining qiyosiy-tarixiy tahlili (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li ijodi misolida)” (2002), S. Sariyevning “Xorazm “Go‘ro‘g‘li” dostonlarining qo‘lyozma variantlari” (2007), G. Jumanazarovning “Shirin bilan Shakar” dostonining lug‘aviy va lingvopoetik xususiyatlari (Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li varianti asosida)” (2008), “Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik, lingvostatistik tahlil)” (2017), A. Xalikovning “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostoni tilining leksik-semantik xususiyatlari” (2009), A. Abdiyevning “Alpomish” dostoni tilining leksik-semantik va stilistik xususiyatlari (Ho‘kiz jirov varianti asosida)” (2011), Sh. Norqulovning “Alpomish” dostonining onomasiologik asoslari” (2016), Q. Olloyorovning “Xorazm dostonlari onomastikasi (“Go‘ro‘g‘li” va “Oshiqnoma” turkum dostonlari asosida)” (2018), A. Eshmurotovning “Xoldorxon” dostonining lingvostilistik xususiyatlari (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li varianti asosida)” (2021), D. O‘rinboyevaning “Xalq og‘zaki ijodi: janriy-lisoniy va lingvostatistik tadqiq muammolari” (2019), X. Xaitovning “Alpomish” dostonida dialektizmlar va ularning tadqiqi” (2020), “Alpomish” dostonining dialektal xususiyatlari (Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li varianti asosida)” (2025), N. Xodjimusaevaning “Orzigul” dostonining statistik, semantik-stilistik va lingvopoetik tadqiqi” (2020), Y. Hojiyevning “Alpomish” dostonidagi shaxs ma‘naviy sifatlarini ifoda etuvchi atov birliklarning semantik-struktur, konseptual va leksikografik xususiyatlari” (2020), B. Yunusovning “Alpomish” dostoni onomastik birliklarining leksik-semantik va uslubiy tadqiqi” (2021), D. Ashurovning “Alpomish” dostonining lingvokulturologik xususiyatlari” (2021) kabi magistrlik, nomzodlik va doktorlik tadqiqotlarining ilmiy jihatdan muhim ekanligini qayd etish mumkin.

Mazkur tadqiqotlar, o‘z navbatida, “Alpomish” dostonidagi milliy kolorit turlarini lisoniy jihatdan o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Negaki, mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, “Alpomish” dostonida qo‘llangan etnografizmlar, dialektizmlar, baholovchi va konseptual birliklar, tarixiy hamda ijtimoiy leksikaga oid milliy-madaniy mazmunni ifodalovchi til birliklarini kompleks tadqiq etish masalasi dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. “Alpomish” tarixiy-etnografik nuqtayi nazardan hali yetarlicha o‘rganilgani yo‘q” [2, 43–44].

Salmoqli lingvofolkloristik tadqiqotlar obyekti vazifasini bajargan “Alpomish” dostonida xalqning o‘tmishi, ma‘naviy qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashi o‘zining yorqin ifodasini topadi. Ayniqsa, xalq dostonlari millatning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy-estetik qarashlari hamda madaniy an‘analarini o‘zida mujassam etgan bebaho ma‘naviy meros sifatida alohida ahamiyatga ega. Eposda voqelikning badiiy talqini orqali xalqning o‘ziga xos turmush tarzi, tafakkuri va milliy ruhiyati etnografizmlar, dialektizmlar, baholovchi va konseptual birliklar, tarixiy hamda ijtimoiy leksikaga oid milliy-madaniy mazmunni ifodalovchi lisoniy birliklar vositasida namoyon bo‘ladi. “Doston mualliflari o‘zbek turmush tarzining eng ichkin jihatlarini aniq aks ettirish yo‘li bilan go‘zal badiiy lavha yarata olganlar” [3, 133]. Ushbu doston nafaqat yuksak badiiy qiymati, balki unda aks etgan xalqning qadimiy an‘analari, marosimlari, ijtimoiy munosabatlari va ma‘naviy qadriyatlari bilan ham e‘tiborlidir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy kolorit folklor asarlarining muhim badiiy-estetik belgilaridan biri bo‘lib, u xalqning o‘ziga xosligini aks ettiruvchi dialektal tasavvur mahsuli — til birliklari, etnografik unsurlar, urf-odatlar, marosimlar, obrazlar tizimi va xalqona tasvir vositalari orqali yuzaga keladi. “Milliy kolorit (lotincha color — rang, bo‘yoq) — biror xalqqa, millatga xos bo‘lgan o‘ziga xoslik, urf-odat, mentalitet, turmush tarzi va milliy xususiyatlarning badiiy asar yoki san‘at asarida yorqin aks etishi” [4, 192]. Bizningcha, “Alpomish” dostonida xalqimizga, millatimizga xos bo‘lgan urf-odatlar, mentalitet va turmush tarzini mujassam etgan milliy koloritni yuzaga keltiruvchi jihatlarni inobatga olgan holda, uni quyidagi turlarga ajratish o‘rinli bo‘ladi:

1. Etnografik kolorit. Bu dostonning xalq hayoti va turmush tarzini aks ettiruvchi eng muhim qatlamidir. U to‘y va nikoh marosimlari, sovg‘ilik, unashtirish, mehmondo‘stlik an‘analari, kiyim-kechak va taqinchoqlar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, xalq o‘yinlari va urf-odatlarini o‘z ichiga oladi hamda milliy epos matnida keng uchraydi:

“Baxmal o‘toqda chimildiq tutib, kuyov navkarlari bilan kuyovni kirgizmoqchi bo‘lib, bir necha xotinlar “kampir o‘ldi” bo‘lib, o‘lganiga bir nima olib, “it irillar” degan rasmini qilib, bunda ham bir nima berib...” [5, 136].

Dostonda Barchinoyga sovg‘i yuborish, to‘y marosimlari, el-yurt yig‘inlari, kurash va poyga kabi an‘analar milliy turmush tarzini ko‘rsatuvchi motivlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, “to‘qqiz tovoq”, “it irillar”, “kampir o‘ldi”, “qo‘l ushlar” kabi turli rasm-rusumlar ham etnografik koloritni ta‘minlashga xizmat qilgan. “Ushbu sanab o‘tilgan rasm-rusumlar doston matnida faqatgina urf nomi sifatida emas, dialektal-etnografik ma‘no ifodalagan, degan xulosaga kelish mumkin” [6, 305].

2. Dialektal-lisoniy kolorit. Doston tilida xalqning jonli so‘zlashuv tili, hududiy xususiyatlari va xalqona ifoda usuli orqali yuzaga keladi. Ushbu turga shevaga xos so‘zlar, qadimiy leksik birliklar, xalqona iboralar, maqol va matallar, baxshi tiliga xos ifodalarni kiritish mumkin.

“Xafa qilma, ota, menday qizingdi,

Qo‘ya ber alplarga mening o‘zimdi” [5, 38].

Misolda adabiy tildagi tushum kelishigi qo‘shimchasi -ni o‘rnida -di shakli qo‘llanib, morfologik dialektizm sifatida ifodalangan. Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li ijrosidagi variantda xalq tili, bunday shevaga xos birliklar va baxshichilik uslubi

dostonning o'ziga xos til koloritini yaratadi. Bunda dialektal tasavvur koloritning poydevori vazifasini bajaradi. E'tibor berilsa, "asarda xalq hayoti, nutqi, turmush tarzi, urf-odat va an'analar o'z aksini topar ekan, xalq hayotini aks ettiruvchi voqealarni tasvirlashda tilning tabiiyligi, jonliligi uchun shu mintaqa, hudud dialektizmlardan foydalanadi" [1, 125].

3. Ma'naviy-axloqiy kolorit. Bu xalqning ichki dunyosi, qadriyatlari va axloqiy qarashlarini ifodalaydi. Xalqqa xos mardlik va jasorat, or-nomus, vafodorlik, ota-onaga hurmat, elga sadoqat, do'stlik va ahillik kabi xususiyatlar ma'naviy-axloqiy koloritning asosiy ko'rinishlarini tashkil etadi. Ya'ni "Alpomish" dostonidagi ma'naviy-axloqiy kolorit xalqning asrlar davomida shakllangan axloqiy mezonlari, hayotiy qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Dostonda ma'naviy-axloqiy koloritni ifodalashda mardlik, vafodorlik, sadoqat, do'stlik kabi semantik birliklar xalqning axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlarini ifodalovchi lingvomadaniy vositalar sifatida qo'llangan.

Barchinning Alpomishga sadoqati aks etgan quyidagi misralarda ma'naviy-axloqiy kolorit namoyon bo'ladi:

"Mening to'ram, bilsang, Boysin sultoni,

Unga qurbon menday oyimning joni" [5, 38].

Mazkur parcha Barchinning Alpomishga bo'lgan muhabbati, sadoqati va o'z tanlovidan qaytmasligini ifodalaganligi bilan ahamiyatga molik. Qorajon va Alpomish o'rtasidagi do'stona munosabatlar ham ma'naviy-axloqiy kolorit bilan bog'liq.

"Do'stimning otidir muna Boychibor,

Do'stim uchun bo'lib keldim xizmatkor" [5, 113].

Xalq idealini ifodalagan Alpomishning qahramonligi, Barchinning sadoqati, Qorajonning do'stligi kabi ma'naviy-axloqiy kolorit ko'rinishlari dostonning lingvistik qatlamida xalqning qadriyatlari, axloqiy qarashlari va etnomadaniy tafakkurini aks ettiruvchi leksik birliklar hamda badiiy tasvir vositalari orqali namoyon bo'ladi.

4. Tarixiy-madaniy kolorit. Dostonda xalqning tarixiy hayoti va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. U urug'-qabila munosabatlari, qadimgi ijtimoiy tasavvurlar, yashash hududi va tarixiy an'analarni o'z ichiga oladi. Eposda Qo'ng'iro't urug'i, Boysun muhiti va urug'lararo munosabatlar tarixiy-madaniy koloritni yuzaga keltiradi. Xalqimizning tarixiy-madaniy hayotiga daxldor tushunchalar dostonda milliy koloritning alohida turi sifatida namoyon bo'lgan:

"Burungi o'tgan zamonda o'n olti urug' Qo'ng'iro't elida Dobonbiy degan o'tdi" [5,].

Yoki quyidagi gapda ham shunday vosita uchraydi:

"Boysin-Qo'ng'iro't eliga yetdi" [5, 34].

Umuman olganda, etnografik, dialektal-lisoniy, ma'naviy-axloqiy va tarixiy-madaniy ko'rinishlar dostonda milliy koloritning namoyon bo'lishiga xizmat qilgan. Etnografik birliklar orqali xalqning kundalik hayoti, marosimlari va an'analari aks etsa, dialektal-lisoniy birliklar dostonning xalqona ruhini, baxshichilik an'analari va hududiy til xususiyatlarini namoyon etadi. Ma'naviy-axloqiy kolorit esa xalqning mardlik, sadoqat, or-nomus, do'stlik va vatanparvarlik kabi yuksak qadriyatlarini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, dostonidagi Qo'ng'iro't urug'i, Boysun muhiti, urug'lararo munosabatlar va tarixiy tasavvurlar xalqning ijtimoiy-madaniy hayotini aks ettiruvchi tarixiy-madaniy koloritni yuzaga keltiradi.

Eposga xos milliy koloritni ta'minlovchi unsurlarni jadvalda quyidagicha aks ettirish mumkin:

Kolorit turi	Lingvistik vosita	Misol	Ifodalaydigan jihati
Etnografik	Marosim nomlari	"to'qqiz tovoq"	Urf-odat
Dialektal-lisoniy	Dialektizmlar	Qizingdi, o'zimdi	Hududiy nutq
Ma'naviy-axloqiy	Baholovchi birliklar	Sodiq, do'st	Milliy qadriyat
Tarixiy-madaniy	Etnonim-toponim	Qo'ng'iro't, Boysun	Tarixiy-madaniy muhit

XULOSA

Xalq dostonlarida, xususan, "Alpomish" dostonidagi milliy kolorit turlarini o'rganish orqali xalqning tarixiy ildizlari, an'analari va dunyoqarashini chuqur anglash imkoniyati yaratiladi. Milliy kolorit unsurlari dostonning badiiy qimmatini oshiribgina qolmay, uning xalq ma'naviy hayotidagi o'rnini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Dostonidagi milliy kolorit turlarining barchasi uning lingvistik o'ziga xosligini ta'minlaydi va badiiy-estetik ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xaitov X. «Alpomish» dostonining dialektal xususiyatlari (Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti asosida): filologiya fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Andijon, 2025. – B. 14, 125.

2. Moldoboyev I. «Alpomish» va «Jonish va Boyish» nomli qirg'iz eposi // «Alpomish» dostoni va jahon xalqlari epik ijodiyoti: xalqaro konferensiya materiallari. – Termiz: Fan. – B. 43–44.

3. Yo'ldoshev Q. «Alpomish» talqinlari yoki doston badiiyati hamda millat ma'naviyati haqida ayrim fikrlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – B. 133.

4. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1979. – B. 192.

5. Alpomish dostoni. – Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2010. – B. 34, 38, 113, 136.

6. Xaitov X. «Alpomish» dostoni leksikasidagi dialektal-etnografik xususiyatlar haqida // NamDU ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2021. – № 10. – B. 301–305.

7. Xaitov X. «Alpomish» dostonida qo'llanilgan xalq o'yinlari nomlari xususida // Tafakkur ziyosi. – Jizzax, 2022. – № 3. – B. 199–201.